

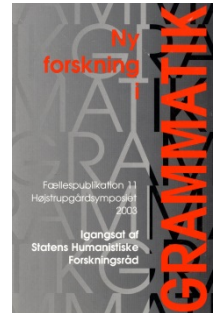
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Sublogik og metasprog. Kategorier hos Hjelmslev og Bache

Forfatter: Tanya Christensen

Kilde: B. Lihn Jensen, I. Korzen og H. Høeg Müller (red.).
Ny Forskning i Grammatik 11, 2004, s. 51-68

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2004

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sublogik og metasprog. Kategorier hos Hjelmslev og Bache

Tanya Christensen

0. Indledning

Et af de allervæsentligste bud på en teori for grammatiske kategorier finder vi hos Louis Hjelmslev. Især i foredragsrækken *Sprogssystem og sprogforandring* (afholdt i 1934, udgivet posthumt i 1972) og i *La Catégorie des cas* (1935) beskæftiger han sig med hvordan man teoretisk kan beskrive det han kalder 'morfemkategorier'. Teorien er unik dels fordi den lægger hovedvægten på en beskrivelse af indholdssiden af kategorierne, dels fordi den angiver rammerne for en langt mere kompleks og nuanceret markerethedsteori end hvad der ellers er at finde inden for lingvistikken.

I denne artikel vil jeg sammenholde Hjelmslevs teori for morfemkategorier med Carl Baches ideer om (meta)sproglige kategorier (Bache (1995) og (2002)) idet der viser sig flere interessante paralleller i teoribygningerne, trods det faktum at Baches kategoriopfattelse på ingen måde er en videreudvikling af Hjelmslevs (som fx Henning Andersens markerethedsteori kan siges at være det).

1. Kategoribegrebet

Som man kan forvise sig om ved at slå op i en fremmedordbog findes der mindst én anden betydning af ordet kategori end den der har at gøre med grupperinger af 'samme slags', nemlig den mere filosofiske om grundbegreber eller fundamentale værensformer som vi finder det hos fx Aristoteles og Kant. Det er ikke svært at forestille sig hvordan der er sket en udvidelse af ordets betydning fra at dække grundlæggende

egenskaber til også at dække klasser af ting der fx er relateret i kraft af deres besiddelse af samme egenskab.¹

Det filosofiske kategoribegreb finder vi også (rester af) i lingvistikken. Peter Eisenberg har i sin *Grundriss der deutschen Grammatik* en oplysende og grundig gennemgang af kategoribegrebet og skriver bl.a. om de traditionelle ordklassebetegnelser:

Unser Substantiv ist der Name für Wörter, die etwas >Substantielles< bezeichnen, etwas, das Substanz im Sinne der aristotelischen Kategorie hat. ... Man war der Auffassung, daß ein enger und direkter Zusammenhang zwischen Kategorien des Seins und grammatischen Kategorien besteht. (1986: 33)

Det er dog ikke umiddelbart en fordel for begrebsafklaringen i grammatikken at der har eksisteret og til dels stadig eksisterer en opfattelse af en sådan sammenhæng, det kan "sogar störend sein" (ibid.). De virkeligt grammatiske kategorier er ikke (direkte) relateret til særlige ekstrasproglige egenskaber, men bindes sammen af sprogspecifikke, strukturelle fællestræk. Dette er særligt åbenlyst ved bøjningsparadigmer hvor der ikke kan isoleres enkeltstående **ord**, men kun alternerende affikser der er betinget af forekomsten af den rigtige type ordstamme.

Jeg vender kort tilbage til forholdet mellem det filosofisk-logiske og det grammatiske kategoribegreb i gennemgangen af Hjelmlevs teori for morfemkategorier nedenfor. Her vil jeg blot for præcisionens skyld give et par eksempler på hvordan de to begreber 'kategori' og 'paradigme' er blevet relateret til hinanden.

1.1. Kategori som overbegreb til paradigme

Matthews skriver i sin *Morphology* (1991: 38)

The term [category] is used very widely in linguistics, as in ordinary

1. Faktisk betød *kategoría* oprindeligt 'en anklage' (af *kata* 'imod' og *agoreíein* 'tale offentligt', afl. af *agorá* 'forsamling'); dette kom så efterhånden til at betyde at den anklagede person var at henregne i gruppen (kategorien) af mistænkelige el. kriminelle (Politikens *Nudansk med etymologi* (1999: 704)).

life. A lexeme like *MAN* belongs to the category 'Noun'; within this there are categories of Concrete Noun and Abstract Noun ... and so on. The categories that enter into paradigms can be described, more precisely, as morphosyntactic categories.

Paradigmer kan således opfattes som en bestemt type sproglig kategori, nemlig den der både er bestemmende for kategorimedlemmernes morfologiske sammensætning og for deres syntaktiske potentiale. Dette er formentlig den mest almindelige forståelse af relationen mellem sproglige kategorier og paradigmer.

1.2. *Paradigme som overbegreb til kategori*

Groft sagt har Hjelmlev den modsatte opfattelse. Han læner sig tilsyneladende op ad Saussures meget brede beskrivelse af 'rapports associatifs' når han i *Sproget* beskriver forholdet således:

[E]t paradigme af elementer vil altså sige en klasse af elementer, der kan indsættes på en og samme plads i en kæde. *m æ t* er en kæde; *m s t g* er et paradigme...

Vi kan ... lave et paradigme bestående af elementer, der kun kan indsættes på bestemte pladser i kæden, og ikke på andre pladser. Et sådant paradigme vil vi kalde en *kategori*. (Hjelmlev 1963: 36-37)

Hos Hjelmlev er paradigme altså overbegrebet, og kategori underbegrebet. Bemærk også at hans terminologi på andre punkter adskiller sig fra Matthews': Hjelmlevs udgangspunkt er helt klart relationen mellem den syntagmatiske og den paradigmatiske dimension i sprogstrukturen; Matthews' er snarere den traditionelle sprogvidenskabelige inddeling af ord i ordklasser, 'parts-of-speech'. Og Hjelmlevs fremstilling af kategorier er heller ikke begrænset til Matthews' morfosyntaktiske – han opstiller fx vokaler som én kategori og konsonanter som en anden (op.cit.: 37).

På hver sin måde anvender Matthews og Hjelmlev i disse citater kategoribegrebet temmelig bredt: Matthews inkluderer mange forskellige klasser af sproglige størrelser, mens Hjelmlev – i hvert fald i *Sproget* – medtager også rent udtryksbaserede kategorier, i den forstand at voka-

ler og konsonanter nok er endelige grupper, men de kan ikke betragtes som betydningsbærende (mindste)enheder, ligesom morfemer kan.

2. Hjelmslevs morfemkategorier

I *Sprogsystem og sprogforandring*, under forelæsningerne om det grammatiske system, kommer Hjelmslev med følgende ambitiøse hensigtserklæring: "Vi stiller os den opgave at finde de **almene love**, der behersker morfemkategoriernes **bygning og udvikling i alt menneskeligt sprog**" (1972: 61; mine fremhævelser). Jeg holder mig i det følgende til det synkrone perspektiv – det er også tilstrækkeligt til at vise hvad Hjelmslev forstår ved morfemkategorier.²

Den forbindelse mellem det filosofisk-logiske og det sprogvidenskabelige kategoribegreb som vi fandt ved ordklassebetegnelserne, er blot et eksempel på den generelle sammenblanding af de to principielt forskellige domæner som kendetegnede den klassiske grammatik, og som Hjelmslev i udpræget grad gør op med. I forelæsningernes herligt velskrevne indledning til morfemkategoriteorien benytter han sig af en gennemgående metafor: den grammatiske forskning er et bygningsværk der skylder store dele af sin udformning til de gamle bygmestre og deres tænkemåde (for en grundigere gennemgang af dette emne, se Harder 1996, især s. 6-10):

Det begreb, som Aristoteles, og grækerne overhovedet, gik ud fra som det givne, det begreb som danner grundstenen i bygningen, er begrebet *logos*, dette begreb, som oversat paa latin betyder baade *ratio* og *oratio*, baade fornuft og tale, baade tanke og sprog. Grækerne, som var rationalister, antog, at sproget *i det væsentlige* var et afbillede af den fornuftbestemte tanke, af verdensordenen overhovedet.

Logos er da allerede hos Aristoteles baade den sproglige sætning og den logiske dom, uden at disse to ting klart holdes ude fra hinanden. (1972: 47)

2. Bemærk at Hjelmslev skelner mellem morfemer og semantemer: "**semantemerne** er de elementer, der bærer rækkens meningsindhold, og **morfemerne** de elementer, der former dette meningsindhold paa en bestemt grammatisk maade" (1972: 52-53, mine fremhævelser).

Men dette Grammatikkens Hus kan og bør selvfølgelig bygges om når der opnås nye erkendelser, herunder at grammatik ikke skal forstås som en model af logikken:

Sproglig betydning og logisk begreb dækker ikke hinanden, det første kan ikke opbygges paa det andet. Sproget er ikke logisk, det kan være ulogisk, det er, som man har sagt, alogisk, eller, som det hedder hos Lévy-Bruhl³ [i en aandfuld og tankevækkende teori]: sproget er prælogisk, det afspejler en mere primitiv mentalitet end den, der finder udtryk i den bevidste tænknings logik. Ingen hidtidig logisk teori har kunnet faa bugt med denne vanskelighed. (1972: 49; udgivelsens kantede parentes)

Dette er baggrunden for den særlige måde Hjelmlev vælger at håndtere morfemkategorierne på. Det er i særlig grad betydningsbestemmelsen af kategorierne der interesserer ham, foruden selvfølgelig deres strukturelle opbygning. Men da han netop ikke kan gå ud fra de traditionelle betegnelser og beskrivelser idet de er baseret på den nævnte sammenblanding af tanke (**logik**) og sprog (**prælogik**), bliver han nødt til at nærme sig kategoriernes indhold på anden vis.

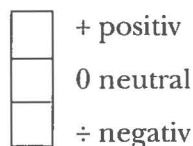
2.1. *Det sublogiske niveau: begrebszonen*

Hjelmlev løser problemet ved at indskyde et medierende niveau, et niveau der kan begribes med fornuften samtidig med at det kan indfange de særligt sproglige karakteristika. Afbildningen af morfemkategoriernes indhold på dette niveau kalder han deres **begrebszone** (fx 1972: 76), mens selve niveauet kaldes **sublogisk** (i kasusværket; 1935: 127):

... il serait possible de ramener le système de la logique formelle et celui de la langue à un principe commun qui pourrait recevoir le nom de *système sublogique*. Le système sublogique est à la base du système logique et du système prélogique à la fois.

3. Michael Rasmussen beskriver i sin disputats hvordan Lucien Lévy-Bruhls arbejder om primitive mentaliteter (primært *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* fra 1910) var meget udbredte i 20'erne og 30'erne ("de diskuteres indgående af danske humanister" (Rasmussen 1992:108)) – herunder nævnes Harald Høffding, Hjelmlev selv, sociologen J. Davidsohn og filosofen S. Ranulf).

Det forklares videre at det er tilstrækkeligt med et meget simpelt skema til at vise begrebszonen, nemlig ét der indeholder den logiske modsætning + vs. ÷ (positiv vs. negativ) samt et neutralt midterfelt – herudfra vil det så være muligt at deducere sig til alle de mulige sproglige strukturer (ibid.). Begrebszonen ser altså således ud (fx 1972: 77)

Figur 1. Begrebszonens tredeling

Det særligt prælogiske ved sproglige oppositioner er det vi i dag kender som spørgsmålet om **markerethed**: det at én sproglig størrelse er relateret til en anden på en måde så de ikke er hinandens logiske modsætninger (som netop + vs. ÷, eller A vs. ikke-A), men har et mere ‘skævt’ modsætningsforhold (som A vs. kombinationen af A og non-A). Det forklares lettest med et leksikalsk eksempel: *løvinde* betyder altid hunløve, mens *løve* kan betyde såvel hanløve som hunløve og hverken-eller (fx ved omtale af arten løve). *Løvinde* repræsenterer altså den specifikke eller markerede term A, og *løve* den uspecifikke, umarkerede non-A. Et sådant forhold kaldes af den omtalte Lévy-Bruhl for **participation**, og blev i dennes tidlige arbejder beskrevet som noget særligt karakteristisk for ‘primitive’ folks tankegang, hvor “[d]e forskellige ting kan participere; forbindelsen mellem forestillingerne styres af en mystisk og prælogisk fattet genstandssammenhæng...” (Rasmussen 1992: 107). Hjelmslev overtog tilsyneladende ikke selv denne etnocentriske forståelse af participationen og det prælogiske, men holdt sig i stedet til at omtale rent sprogstrukturelle forhold.⁴

Af disse sprogstrukturelle forhold er netop markerethed det vigtigste. Hjelmslev anvendte ikke selv termerne ‘markeret’ og ‘umarkeret’, men talte i stedet om intensive og ekstensive betydninger eller felter (det

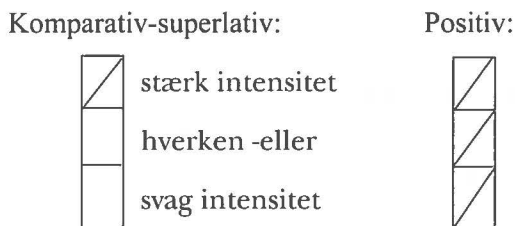
4. I *Principes de Grammaire Générale* skriver han fx: “Les remarques que nous allons faire portent exclusivement sur ce côté [konklusionerne vedr. sproget, TC] de la théorie de M. Lévy-Bruhl.” (1928: 259)

sidste med henvisning til 'kasserne' i den tredelte figur 1). Det øverste felt i begrebszonen har altid intensiv betydning, de to andre ekstensiv. Denne fastlåsning nødvendiggør i øvrigt at de tre værdier, +, ÷ og 0, skal kunne bytte plads, og det kan de da også, men så befinder vi os ikke længere på det sublogiske systems førsproglige og universelle niveau, men på det sprogspecifikke. I forelæsningerne bruger Hjelmlev termen 'skemaer' når han omtaler sprogspecifikke morfemkategoriers fordeling over begrebszonen.⁵ I de enkelte sprog kan en kategori altså være positivt, negativt eller neutralt 'vendt' hvilket vil sige at hhv. den positive, den negative eller den neutrale betydning er intensiv/markeret (1972: 77).

2.2. Et eksempel: komparation

Hjelmlev eksemplificerer selv teorien med komparation (1972: 76ff). Han definerer indledningsvis komparations begrebszone som intensitet, og kombineret med de tre værdier giver det mulighederne: stærk intensitet, svag intensitet og 'hverken – eller' som han selv skriver.

I Hjelmlevs analyse har fransk kun to komparationsgrader (*plus* regnes som et semantem og hører dermed ikke med i kategorien), som fx *bon//meilleur*. Det franske system er derfor det simplest mulige, og indfanges på følgende vis: den markerede form (den 'synkretiserede' komparativ-superlativ) vises som en afbildning af begrebszonen hvor kun det øverste, positive felt er mærket af, mens det for den umarkerede form (positiven) er alle felterne (1972: 78-79):

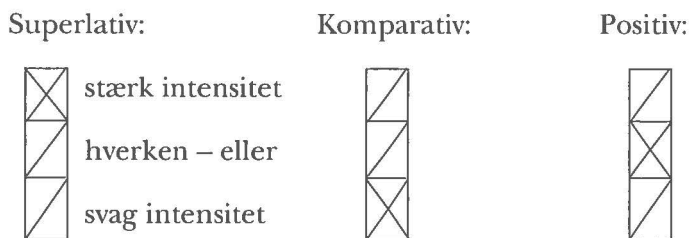

Figur 2. Fransk komparation

5. "Man iagttager, at de enkelte morfemkategorier alle er opbyggede efter et fælles princip, i en bestemt konstruktionstype, som vi har kaldt skemaet." (1972: 104).

Det vil sige at komparativ-superlativen kun kan betyde stærk intensitet, mens positiven kan betyde såvel stærk som svag intensitet, alt efter konteksten.

Den tyske komparationskategori er straks mere kompleks idet den omfatter de tre former positiv, komparativ og superlativ, fx *klein//kleiner//kleinst*. Det medfører i Hjelmsslevs analyse at der ikke eksisterer en 'rigtig' markeret form idet alle tre former kan dække over mere end et felt. Hvis vi ser på den tyske komparativ, kan vi se mønstret: på tysk findes der (som på dansk) to anvendelser af denne form, en absolut: *eine ältere Dame*, og en relativ: *er ist älter als sie*. Hjelmsslev tager udgangspunkt i den absolutte brug⁶, og den betyder svag intensitet (*eine ältere Dame* er faktisk yngre end *eine alte Dame*). Men den relative brug eksisterer jo også, og her er der så tale om stærkere intensitet. Derfor må tysk komparativ både være umarkeret – idet den dækker over flere felter – og have størst tyngde i ét felt, nemlig det negative for svag intensitet. Det samme gør sig gældende for de to andre former, og derfor ser det således ud i skemaform (1972: 80-82)⁷:

Figur 3. Tysk komparation

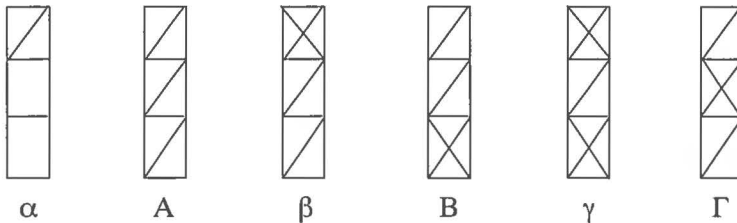
2.3. Komplekse strukturer

Som det allerede fremgår af figur 3, er det muligt inden for den hjelmsslevske kategoriteori at operere med mere end to medlemmer af en

6. Om denne væsentlige beslutning skriver Hjelmsslev blot: "Ved betydningsbestemmelsen tænker jeg paa den absolutte intensitet, ikke paa den relative ... **Jeg antager, at man maa gøre dette.**" (1972: 71; min fremhævelse).

7. Man kan her bemærke at det er superlativen der har kryds i det øverste felt, dvs. det der er defineret som intensivt. Desværre udfolder Hjelmsslev ikke hvad det vil sige at superlativen både breder sig ud over hele begrebszonen, og åbenbart også har intensiv betydning.

kategori, samt at indfange meget komplekse markerethedsforhold på en systematisk måde. Faktisk opstiller Hjelmslev seks helt generelle måder som begrebszonen kan være udfyldt på i de enkelte sprog, og tildeler dem græske bogstaver for at lette omtalen af systemet:

Figur 4. De seks udfyldningsmuligheder

En særlig pointe er nu at de vanskelige markerethedsforhold ved tre eller flere led (hvor man har brug for beta- og gammaformerne der både har ‘udflydende’ og ‘koncentreret’ betydning) beskrives ud fra de principielt logiske relationer **kontrariet** og **kontradiktion**. Der eksisterer således en kontrær modsætning mellem de to beta-former (idet det neutrale midterfelt ikke er krydset af) og en kontradiktorisk mellem de to gamma-former (1972: 83):

$$\begin{array}{l}
 (\beta) \quad + : \div \\
 (\gamma) \quad + \div : 0
 \end{array}$$

Det ligger desværre uden for rammerne af denne artikel at se nærmere på disse logiske modsætninger ift. de sproglige; det er vanskeligt stof og i den hér gengivne form ikke umiddelbart sammenligneligt med det system der foreslås af Henning Andersen, og som ellers på overbevisende måde klargør relationen mellem logiske og sproglige oppositioner (Andersen 2001). Men inden vi forlader Hjelmslev og går over til Carl Bache, skal endnu en særlig form for kompleks struktur nævnes: Hjelmslev opererer nemlig ikke alene med skemaer med mange afkrydsningsmuligheder, men også med skemaer i flere dimensioner. Han skriver fx at hvis der er mere end seks led i en kategori, så vil der være tale om et todimensionalt skema (de kan dog også forekomme ved færre led, se figur 5 nedenfor). Han tillader endda skemaer med hele tre dimensioner, og tilføjer så (til læserens beroligelse?): “Firdi-

mensionale kategorier er jeg ved mit hidtidige arbejde med teorien ikke blevet ført til at opstille.” (1972: 86).

		massiv	punktuel
		+	÷
diskret	+		
kompakt	÷		

Figur 5. Todimensionalt skema (numerus)
(Hjelmslev 1972: 96)

Kort om figuren her og om to- eller flerdimensionale kategorier: Hjelmslev skriver at den ene dimension (i dette tilfælde den vertikale der spænder fra ‘diskret’ til ‘kompakt’⁸) er dominerende i de fleste sprog, og den der vil være udtrykt også i de sprog der kun har én dimension repræsenteret. De betydninger der kombineres på denne måde “er beslægtede, men dog tydeligt forskellige” (op.cit.: 96).

3. Baches (meta)kategorier

Carl Baches værk *The Study of Aspect, Tense and Action* fra 1995 har undertitlen *Towards a Theory of the Semantics of Grammatical Categories*. Allerede hér kan man konstatere et interessefællesskab med Hjelmslev, omend Bache går til de sproglige kategorier med andre motiver og et andet vokabular. Gennem hele værket forholder Bache sig fx meget eksplicit til ‘universal grammar’ (herefter: universalgrammatik), og lægger vægt på at lingvistikens primære opgave må være at finde frem til hvad der er fælles for alle sprog, hvad der er grundprincipperne i sproglige systemer. Men hensigten er ikke at reducere de individuelle sprog til en fælles formel; det er snarere behovet for et fælles (meta)sprog at tale om sprogenes indbyrdes forskelle i der er baggrunden for hans bestræbelser:

8. Om **mængder**, dvs. er de inddelt i adskilte, selvstændige dele eller er det en samlet masse.

Universal grammar must provide a standard against which variation (whether rule-based within a language or cross-linguistic, synchronic as well as diachronic) can be registered and subjected to further examination ... To this end, universal grammar must also provide the formal apparatus, the metalinguistic terminology and categories, needed for minute comparisons to be made between languages, and between any one language and universal grammar. (1995: 26)

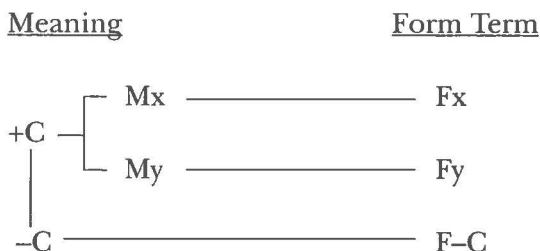
Baches hensigtserklæring ligger i forlængelse af sådanne overvejelser:

In short, the task that I have set myself in this book can be defined more narrowly as an exploration of the problems of establishing tense, aspect and action as **universal categories** and of devising an adequate general **metalanguage** for their description in individual languages. (1995: 14; mine fremhævelser)

Som det allerede er antydnet, er Baches ærinde mindst lige så meget metodologisk som undersøgende og afklarende ift. de nævnte kategorier. En af de væsentligste metodologiske pointer er opretholdelsen af et skarpt skel mellem **metasprog** og **objektsprog**. Det er ganske få lingvister der så konsekvent fastholder at al tale om, undersøgelse af, arbejde med sproglige fænomener naturligvis foregår i metasprogligt regi og at dét ikke udgør en hæmsko, men snarere bør opfattes som et redskab i det lingvistiske arbejde. Dette ser vi ikke mindst i angivelserne af hvordan relationen mellem indhold og udtryk ('form and meaning') må opstilles i det generelle metasprog (dvs. det metasprog som bruges i omtalen af og arbejdet med tværsproglige data eller universalgrammatik). Her argumenterer Bache for at de såkaldt 'non-monadiske' former (se også nedenfor, afsnit 2.1.1) som er så almindelige i de naturlige sprog – altså hvor flere udtryk kan bruges om samme indhold eller samme udtryk dækker over flere indhold (fx portmanteau-morfemer) – ikke bør afspejles i metasproget. Tværtimod, i metasproget må man ifølge Bache operere med et strengt 1:1-forhold mellem indhold og udtryk (isomorfi), for ellers vil det være umuligt at indfange og beskrive på hvilken måde det enkelte objektsprog adskiller sig fra en sådan idealtilstand (se fx 1995: 143).

Her er så Baches definition på metasproglige kategorier (i kort form kaldet **metakategorier**), efterfulgt af en model af det der kaldes ‘den simplest mulige metakategori’ (begge: Bache 1995:144):

[A] metacategory is a generally applicable, cross-linguistic supercategory of an abstract, idealized nature which comprises an index of specific meanings of a potentially universal, linguistically relevant concept and corresponding form terms.

C er det generelle, prototypiske begreb (‘concept’) som kategorien dækker, altså dét som M_x og M_y har tilfælles, og som derved “concerns the very nature of the category” (ibid.). Men hvad så med -C? Som minusset antyder, har det med markerethed at gøre:

The concept of C is privatively marked to indicate the possibility of marking the category represented by C negatively (e.g. as non-aspectual) in the description of data to which the category potentially applies but which does not clearly express a meaning represented by +C. ... Typically, but not inevitably, one of the language-specific forms realizing a specific meaning also represents -C and is thus semantically more extensive. (Bache 1995: 144-45)

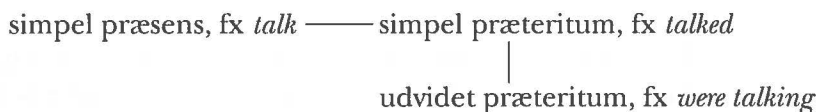
Den sidste tilføjelse er vigtig idet der ellers ville være tale om en kategori med tre, og ikke blot to medlemmer. Det er kravet om isomorfi der gør det nødvendigt at opstille tre mulige indhold, to der meget klart befinder sig inden for kategoriens overbegreb og et der ‘ikke klart’ gør. Forestiller vi os så et to-leddet paradigme hvor det ene led (A) er markeret og det andet (B) umarkeret, så vil A kunne have betydningen M_x (fx perfektivitet, se Bache 1995: 145) og B have såvel betydningen M_y som -C (fx imperfektivitet og -ASPEKTUALITET; ibid.).

3.1. Komplekse strukturer

I det ovenstående har jeg kort gennemgået de metasproglige kategorier og deres struktur, men Bache gennemgår også hvordan sprogspecifikke kategorier kan repræsenteres, og hvordan deres forhold er til metakategorierne. Det handler ikke mindst om sprogspecifikke kategoriers forhold mellem indhold og udtryk (der langt fra altid er 1:1). Han omtaler to former for kompleks struktur, nemlig dels 'non-monadiske former', dels 'kategorielt samspil'. Begge disse typer vil blive introduceret ganske kort i det følgende.

3.1.1. Non-monadiske former

Hvad non-monadiske former angår, tager Bache udgangspunkt i det engelske verbalsystem, og de forskellige positioner som fx den simple præteritumsform indgår i. Præteritum er således ikke kun relateret til præsens, men også til den udvidede præteritumsform, altså:

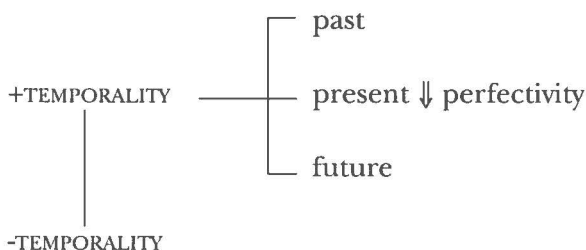

For at indfange dette forhold foreslår Bache at vi forlader forestillingen om at en grammatisk form nødvendigvis kun repræsenterer én kategori: "This means that members of different metacategories may merge into one language-specific grammatical form." (Bache 1995: 170). Umiddelbart ligner det en beskrivelse af portmanteau-morfemer, og det er uklart om og i så fald hvordan de 'non-monadiske' former adskiller sig herfra, selv om den engelske simple præteritumsform måske nok er et usædvanligt eksempel på portmanteau-problematikken.

3.1.2. Kategorielt samspil

Det kategorielle samspil drejer sig ikke længere om hvorvidt betydninger fra to metakategorier smelter sammen på det sprogspecifikke niveau, men om hvorvidt sådanne betydninger er compatible med hinanden. Det der undersøges er dels hvorvidt nogle former fra den ene kategori er inkompatible med nogle fra den anden, dels hvordan andre former fra den første kategori antager en særlig betydning i samspil med former fra den anden kategori (jf. Bache 1995: 187ff). Det er selvsagt ikke fuldstændigt vilkårlige kategorier der sammenholdes, men kategorier

der i forvejen er relateret (fx i objektsprogene(s udtryk)) – som netop tempus, aspekt og aktionsart. Væsentligt er det også at bemærke at beskrivelsen af sådanne kategorielle samspil foregår på det metasproglige niveau; det skal altså indfange helt generelle træk ved menneskelige sprog (jf. interessen for universalgrammatik). For illustrationens skyld medtages her Baches bud på en ‘tentativ repræsentation’ af metakategorien for tempus (Bache 1995: 198; den nedadgående pil ↓ angiver inkompatibilitet⁹):

Pladsen tillader ikke at gå mere i detaljer med Baches kategorisyn, men de væsentligste pointer vil blive opsummeret og til dels uddybet i det følgende hvor Hjelmsslevs og Baches teorier vil blive sammenlignet.

4. Sammenligning af de to kategoriteorier

Trods forskellige motivationer og forskellig terminologi udviser Baches og Hjelmsslevs arbejder om sproglige kategorier alligevel en række ligheder. Således gælder det fx for dem begge at de tillægger kategoriens **indholdsside** stor vægt, om ikke hovedvægten: Hjelmsslev taler om begrebszonen som “kategoriens grundbetydning” (1972: 76), og Bache om at kategori-konceptet har at gøre med “the very nature of the category” (1995: 144). Begge skelner også mellem det **universelle** og det **sprogspecifikke** niveau: begrebszonen udgør en meget abstrakt form for betydning der er fælles for alle sprog der realiserer den givne kategori, men det enkelte sprog udnytter så forskellige dele af zonen potentiale; Baches universalgrammatiske metakategori bliver i sin natur

9. Baches eget eksempel på inkompatibiliteten mellem præsens og perfektivitet er: *!We talk about his ideas* hvor det ikke er muligt at fastholde den perfekte læsning som ellers er både mulig og naturlig ved præteritum – man tvinges faktisk over i fx en habituel læsning (1995: 178).

også temmelig abstrakt, og den eller de modsvarende objektsproglige kategorier kan så udtrykke forskellige dele af metakategorien. Endnu et oplagt sammenligningsgrundlag ligger i den rolle som hhv. metasproget og det sublogiske system spiller. Der er i begge tilfælde tale om **konstrukter** som lingvisten opstiller for at have et **redskab** til at beskrive og forklare de sprogspecifikke kategoriers struktur og betydning – Bache skriver direkte: “Metacategories are theoretical constructs created for a specific purpose: that of describing real categories in real languages” (Bache 1995: 146).

Dette leder os videre til spørgsmålet om **komplekse strukturer**: Baches system indbefatter non-monadiske former og kategorielt samspil, mens Hjelmslevs har flerdimensionale kategorier og de meget komplekse markerethedsstrukturer (markerethedsspørgsmålet vender vi tilbage til nedenfor). Det er ikke ligetil at sammenligne de forskellige slags kompleks struktur – hos Bache er formålet ikke mindst at få muligheden for polymorfe relationer mellem indhold og udtryk i spil igen, mens Hjelmslev faktisk ikke beskæftiger sig med udtrykssiden på det “metasproglige” (: sublogiske) plan – det er først relevant ved de sprogspecifikke skemaer (og da primært som heuristiske tommelfingerregler). Derudover er det ikke ganske klart hvor flerdimensionaliteten hører hjemme hos Hjelmslev, men sådan som jeg forstår det, ligger flerdimensionaliteten i “metasproget”, i selve begrebszonen, men afspejles så i større eller mindre grad i objektsproget.¹⁰

Vi kan dog presse sammenligningen lidt idet man kan tage fat i de respektive beskrivelser af samspillet mellem aspekt og tempus. Hos Hjelmslev beskrives det ganske kort som én flerdimensional kategori, nemlig aspekt, med tempus som en særanvendelse heraf, og muligvis med den forudsætning at nogle sprog kun koder netop tempus; de danske tempusformer omtales således som eksempler på realiseringen af kategoriens 1. (og dermed primære) dimension ‘begrænsning – ikke-begrænsning’ (1972: 109): “I dansk er præteritum begrænset, ogsaa naar det er hypotetisk; præsens extensiv, bl.a. ubegrænset (‘utid’)”. Hos Bache er aspekt og tempus to selvstændige metakategorier, men det

10. “I et saadant tilfælde maa man betragte kategorien som todimensional, idet vi inden for den samme begrebszone har to dimensioner...” (1972: 96).

samspil der unægteligt er, beskrives både ift. non-monadiske former og ift. det kategorielle samspil: som vi har set ovenfor (2.1.1.) indgår den simple præteritumsform i to oppositioner, og dermed har *talked* både det temporale træk **fortid** (i relation til præsens) og det aspektuelle **perfektiv** (i relation til den udvidede præteritum) (1995: 171). Tempus og aspekt relateres også (som vi har set det under 2.1.2.) under det kategorielle samspil, med særligt fokus på hvilke kombinationer der **ikke** kan lade sig gøre. Men trods enigheden om at tempus og aspekt helt klart er nært relaterede, så består vanskeligheden: Bache opererer med hele tegnkategorier i metasproget (altså både udtryk og indhold), og forpligter sig dermed på at kunne redegøre for på hvilken måde forholdene i objektsproget er anderledes. Modsat beskæftiger Hjelmlev sig ikke med fx portmanteau-morfemer (i denne sammenhæng, i hvert fald) – for ham er objektsprogenes evt. komplekse forhold mellem udtryk og indhold simpelthen ikke noget problem.

Endelig er der spørgsmålet om **markerethed**. Det er ikke mindst på dette område vi kan finde væsentlige forskelle på de to kategorisyn. Jeg vil her genoptage spørgsmålet om hvad der ligger i Baches –C, i lyset af nogle af Hjelmlevs overvejelser. Bache skriver som nævnt om –C at den ‘ikke klart’ ligger inden for kategoriens konceptuelle overbegreb (som jo er C). Men hvordan skal det forstås? I sin kritik af Jakobson (Hjelmlev 1972: 70) krævede Hjelmlev at umarkerede elementer netop ikke blot kan være defineret ved at være ikke-A (svarende til fx ‘ikke-x’ her hos Bache, eller i praksis ‘y’), men måtte befinde sig inden for samme begrebszone som A. Jeg finder det uklart om det er dét der menes med størrelsen –C. Endvidere er der den forskel ift. Hjelmlevs system at det umarkerede led hos sidstnævnte altid breder sig over hele begrebszonen og altså også kan dække den betydning som det markerede led har (jf. eksemplet med *løvinde* – *løve* hvor *løve* også kan bruges om hunløver). Bache fremstiller det omvendt som om det markerede led dækker hvad der hos Hjelmlev ville svare til fx det positive felt (+), mens det umarkerede led dækker det negative (÷) og det neutrale felt (0). Det vil sige en opposition der tilsyneladende er bundet til at være kontradiktorisk (med + : ÷ 0). Endelig er det svært at se hvad der sker i de tilfælde hvor den ene af de to former med specifik betydning **ikke** også dækker –C (som Baches formulering åbner op for: “typically, but not inevitably”): vil der så være et tredje led der udtrykker denne

uspecifikke, umarkerede betydning, eller vil den falde bort? I det første tilfælde vil der i virkeligheden være tale om et treleddet paradigme, i det andet om det vi kan kalde en non-participativ relation mellem de to led (eller med andre ord: formentlig en typisk logisk kontradiktion (+ : ÷)).

Som det fremgår, har jeg mit udgangspunkt i Hjelmsslev og benytter flere af hans pointer til at problematisere primært markerethedsbeskrivelsen i Bache (1995). Hjelmsslev selv går dog ikke fri af kritik, bl.a. er der svære problemer med at forstå og anvende hans kompakte og temmelig systembestemte opstilling af sproglige oppositioner. Men hvem har også sagt at det skal være let når man tilsyneladende på én gang befinder sig **under** logikken og **over** sproget?

Henvisninger

- Andersen, H. (2001): "Markedness and the theory of change". *Actualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 21-57.
- Bache, C. (1995): *The Study of Aspect, Tense and Action. Towards a Theory of the Semantics of Grammatical Categories*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bache, C. (2002): "On Categories in Linguistics". *Acta Linguistica Hafniensa* 34. København: C. A. Reitzel. 71-105.
- Christensen, T. (2002): *Det funktionelle paradigmebegreb*. Specialrapport, Dansk Roskilde Universitetscenter.
- Christensen, T. (2003): "Hjelmsslev og modusparadigmet". *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet. 152-161.
- Eisenberg, P. (1986): *Grundriss der Deutschen Grammatik*. Stuttgart: J. B. Metzler
- Harder, P. (1996): *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Hjelmsslev, L. (1928): *Principes de Grammaire Générale*. Historisk-filologiske Meddelelser. XVI, 1. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.
- Hjelmsslev, L. (1935): *La Catégorie des cas*. Acta Jutlandica VII, 1. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Hjelmsslev, L. (1963): *Sproget. En introduktion*. København: Berlingske Forlag.

- Hjelmslev, L. (1971 [1939]): "Notes sur les oppositions supprimables".
Essais linguistiques. Paris: Les Editions de Minuit. 90-96.
- Hjelmslev, L. (1972): *Sprogssystem og sprogforandring*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Matthews, P.H. (1991) [1974]: *Morphology*, 2. udgave. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasmussen, M. (1992): *Hjelmslevs sprogteori – Glossematikken i videnskabshistorisk, videnskabsteoretisk og erkendelsesteoretisk perspektiv*. Odense: Odense Universitetsforlag.